

ISTORIA GÂNDIRII PEDAGOGICE

JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712-1778)

(Partea I)

Sorin CRISTEA*Universitatea București, România*

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) is being considered the promoter of “New Education”, and of “existence of pedagogy”. His work reflects historical problems of century before the revolution in 1789. It is evaluating in 2 phases: 1) critical phase: it is about science and arts; about political, economy, about the basis of inequality among people; 2) phase of constructing of theory: a) philosophical; b) political; c) pedagogical.

The J.J. Rousseau pedagogy is studding the “negative education” based on knowing the child and organizing of formation through a free activity, without the bad par of society.

The “negative education” is based on 3 principles of projecting:

- 1) nonintervention;
- 2) free activity;
- 3) capitalization of self-experience;
- 4) realization of educational cycles:
 - a) 0-2 years – physical education;
 - b) 2-12 years – sensorial education;
 - c) 12-15 years – intellectual education;
 - d) 15-20 years – moral, professional education;
 - e) education for family life.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) poate fi considerat un precursor al „Educației noi”, mișcare pedagogică lansată la granița dintre secolele XIX-XX printr-o carte care anunță „secolul copilului” (Ellen Key, 1900); dar și al curentului intitulat „pedagogia existenței” (Bogdan Suchodolski, 1970).

Această poziționare istorică este argumentată prin paradigma conformității cu natura promovată de J.-J.Rousseau. Într-o variantă diferită față de cea lansată, sub același titlu, de întemeietorul pedagogiei Jan Amos Comenius, care în contextul secolului XVII avea în vedere, ca model, natura abstractă, ideală, opera marelui creator. J.-J.Rousseau are în vedere natura concretă empirică a celui educat care la origini este bună, dar pe care societatea o corupe. Modelul educației este cel al respectării, apărării și valorificării depline a resurselor naturale pozitive proprii tuturor celor educați.

Gândirea pedagogică a lui J.-J.Rousseau reflectă liniile vieții sale zbuciumate în contextul frământărilor istorice ale epocii, premergătoare revoluției de la 1789.

În anul 1749, istoricii semnaleză un moment de cotitură în opera lui J.J.Rousseau, remarcat până atunci doar prin scrierile sale dramatice și muzicale (Dimitrie Todoran, 1973). Este anul în care *Academia* din Dijon lansează concursul cu tema „Dacă progresul științelor și artelor a contribuit la coruperea sau la purificarea moravurilor?”. Răspunsul lui J.-J.Rousseau este elaborat într-o lucrare de 50 de pagini care va obține premiul *Discurs asupra științelor și artelor* (1750).

Acest *Discurs* oferă un răspuns neașteptat la controversa ideologică dintre natură și cultură. În termeni morali, cultura (științele, arta) este făcută responsabilă de „coruperea spiritului uman”. Soluția preconizată nu urmărește însă eliminarea culturii, ci realizarea sa printr-o „morală austeră” care anticipează modelul social proiectat în spirit protestant de Max Weber.

Prin ideile sale, J.-J.Rousseau atacă de fapt ideologia iluminismului cu argumente care privesc modul de utilizare a rezultatelor științelor și artelor, nu spiritul creator al științelor și artelor. Concluzia poate fi desco-

perită în *Prefața* scrisă la piesa *Novalis* (1752) – „Artele și științele după ce au generat viciile sunt necesare pentru a le împiedica să se schimbe în crime”. De aceea trebuie „să se întrețină cu grijă academiile, colegiile, universitățile, bibliotecile, spectacolele și toate celelalte desfătări care pot abate ticăloșia oamenilor”.

Un al doilea *discurs* este publicat în 1755, fiind intitulat *Discurs asupra economiei politice*. Importanța sa constă în faptul că schițează concepția lui Rousseau despre problemele politice.

Un al treilea *discurs* este publicat tot în 1755 (ca răspuns la o altă temă de concurs lansată de *Academia* din Dijon), fiind intitulat *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*.

În această operă, J.J.Rousseau se desprinde de concepția enciclopediștilor (Voltaire) și a juriștilor referitoare la omul (și la) dreptul natural. El vorbește despre „omul omului” care este (și) un produs social. De la natură, oamenii erau „la fel de egali între ei cum erau animalele”. În societate însă, „unii s-au perfecționat ori au degenerat și au dobândit însușiri sau bune sau rele care nu erau deloc inerente naturii lor”. Concluzia subliniază faptul că „este vădit împotriva legii naturii ca un imbecil să conducă un om înțelept și ca un mănunchi de oameni să aibă prisosințe în timp ce mulțimea înfometată e lipsită de cele necesare”.

În 1758, J.J.Rousseau publică *Scrisoarea către d’Alembert cu privire la spectacole* care marchează rup-tura de grupul enciclopediștilor. El pledează pentru „arta adecvată care trebuie să se debaraseze de luxul amoral al bogaților – expus mai ales la teatru – și să apeleze la simplitatea nobilă și emoționantă a săracilor”.

Cu această scriere se încheie faza critică a operei lui Rousseau care delimitează concepția sa despre cultură (științe și arte, opusă naturii; despre politică și despre cauzele fundamentale ale inegalităților existente în societate. Urmează cea de-a doua fază a operei lui Rousseau, cea a construcției *teoriei: filozofice* (*Julie sau Noua Heliose*, 1761), *social-politice* (*Contractul social*, 1762) și *pedagogice* (*Emile sau despre educație*, 1762) (vezi Dimitrie Todoran, op.cit.).

Julie sau Noua Heliose (1761) este un roman scris în formă de corespondență care are, după aprecierea făcută chiar de Rousseau, în *Confesiuni*, un dublu scop: a) să demonstreze că într-un secol corupt omul se poate ridica din decădere; b) să-i apropie pe atei de credincioși pe criteriul faptelor bune, nu al *ipocriziei* sau al *netrebniceii*. Pot fi identificate idei pedagogice care vor fi dezvoltate în *Emile*, idei despre *educația negativă* (neintervenția în procesul dezvoltării libere, naturale a copilului); *educația naturală* (formarea copilului ca „operă a naturii”); *educația diferențiată* (prin cunoașterea dispozițiilor individuale naturale ale copilului, dar și a „viciilor” rezultate din contactul cu viața socială); *pedagogia* reorientată de la tendința normativă, restrictivă (impunând copilului ceea ce trebuie să facă), spre cea naturală, deschisă (prin cunoașterea copilului și organizarea educației care „încheie opera naturii”).

Contractul social (1762) dezvoltă concepția politică a lui J.-J.Rousseau bazată pe egalitatea dintre „putere” și „popor” reglementată printr-o „formă de asociație” liberă, tratând „pe fiecare membru ca parte indivizibilă a întregului”. *Statul contractual* pledează pentru un corp social care promovează un drept și o morală naturală, dar și o religie naturală (pentru a elimina dogmele și intoleranțele).

Emile sau despre educație (1762) dezvoltă concepția pedagogică a lui J.-J.Rousseau considerată revoluționară la nivelul timpului său. Ca dovadă, *Parlamentul* (*Curtea Supremă de Justiție*) a ordonat la 9 iunie 1762 arestarea autorului și arderea cărții. Autorul a luat drumul exilului, dar cartea sa a fost efectiv arsă imediat pe scările Palatului de Justiție (și mai târziu, la Geneva).

Faima lui J.-J.Rousseau a depășit însă granițele Franței sau ale Elveției (de unde de asemenea, a fost expulzat). Este invitat în Rusia, regele Angliei îi oferă o pensie, Confederația de la Bar (Polonia) îi solicită un proiect de constituție. Refuză ofertele, dar elaborează o lucrare, „*Considerații asupra guvernământului Poloniei și asupra reformei sale*” (1772), în care dezvoltă ideile pedagogice proiectate în *Emile sau despre educație*.

Concepția pedagogică a lui J.J-Rousseau, promovată în *Emile*, reflectă ideologia socială a iluminismului, credința în puterea educației și a educatorului, concepută după modelul naturii considerată superioară în raport cu societatea. După cum observa un analist al operei lui Rousseau, citat de Dimitrie Todoran, libertatea necesară în educație este expresia transparentă a naturii umane; umanitatea fiind perfectibilă prin educație care trebuie să evite orice „obstacol supranatural” pentru a-și regăsi continuu transparența pierdută” (Jean Starobinski, *La transparence et l’obstacle suivi de sept essais sur Rousseau*, Galimard, Paris, 1971).

Relația dintre educație și societate reflectă relația dintre realitatea profundă și cea aparentă, evocată în *Discurs asupra științelor și artelor*, soluția rezolvării conflictului fiind tocmai regăsirea naturii ascunse, productivă în plan pedagogic, în raport cu societatea coruptă și coruptibilă.

Încrederea în forța educației naturale, în toate raporturile cu societatea, este susținută de Rousseau și prin faptul că el consideră „*Emile sau despre educație*” cea mai importantă operă dintre scrierile sale, „un tratat despre bunătatea originară a omului”.

Conceptul de natură are semnificația unui *model pedagogic existențial* deosebit de cel *esențial* promovat de Comenius (Bogdan Suchodolski, 1970). Este natura originară, concretă, bazată pe resursele fiziologice și psihologice ale celui educat care stimulează o nouă conștiință morală ferită de viciile socialului susținute uneori nu numai prin politică și moravuri, ci și prin științe și arte; care trebuie reorientate conform spiritului lor rațional afirmat de-a lungul istoriei.

Natura originară este cea care reprezintă o premisă pentru „bunătatea originară” și pentru „ordinea” atât de necesară omului în educația sa. Educația după modelul naturii originare nu exclude, ci presupune prezența științei chiar constituirea științei despre om, considerată de J.J.Rousseau în *Prefața la Discursul asupra inegalității* – „cea mi utilă și cea mai puțin înaintată dintre cunoștințele omenești”.

Analiza concepției pedagogice a lui J.-J.Rousseau dezvoltată în *Emile sau despre educație* este realizată de Dimitrie Todoran într-un remarcabil spirit de sinteză și deschidere. Vom rezuma ideile principale (Dimitrie Todoran, 1973).

Concepția pedagogică din *Emile* este dezvoltată pe parcursul a cinci părți (denumite de Rousseau „cărți”). Primele trei au structura unui tratat de pedagogie, ultimele două sunt mai personalizate prin „*Emile*”, ajuns în pragul tinereții (în cartea a IV-a) și prin „*Sofia*” (în cartea a V-a care pune accent pe educația familiei și pe educația femeii).

Partea I analizează principiile educației generale plecând de la situația educatului în perioada 0-2 ani. Scopul educației este fixat prioritar la nivelul *educației fizice*. *Educatorii* implicați în relația pedagogică sunt mama / doica și tatăl / perceptor. *Educatul* aflat la început de drum este „un elev imaginar”. Relația educației cu natura și societatea impune în acest stadiu, în prim-plan, *educația fizică*.

Partea a II-a analizează situația educatului în perioada de 2-12 ani. Modelul educației naturale este opus educației livești. Educația naturală angajează mai multe conținuturi sau dimensiuni ale educației: a) educația sensibilității (deschisă spre educația aplicată și estetică, valorificând dependența de lucruri); b) educația morală (realizată prin puterea exemplului oferite de natură); c) educația intelectuală (fără „nici o carte înainte de 12 ani”); d) educația fizică (prin exerciții fizice); e) educația senzorială (valorificată ca educație cognitivă și aplicată).

Partea a III-a analizează situația celui educat între 12-15 ani considerată „vârsta forței”. Prioritară este educația intelectuală realizată prin experiențe nu prin cuvinte, cu deschideri permanente spre educația aplicată, cu valoare profesională. Singura carte recomandată este *Robinson Crusoe* datorită resurselor sale pedagogice relevante în planul educației sociale și profesionale.

Partea a IV-a analizează situația celui educat între 15-20 de ani, „vârsta rațiunii și a pasiunilor”. Este perioada cea mai importantă care continuă educația fizică (din cartea I), educația simțurilor (din cartea a II-a), educația intelectuală (din cartea a III-a) prin „educația inimii” – a sentimentelor și a caracterului; urmărește formarea gustului estetic și a convingerii morale ca premise ale judecății estetice și morale; ridică problema educației sexuale (o noutate în epocă); educația religioasă este tratată ca „profesiune de credință”.

Partea a V-a este dedicată special educației femeii, Sofia, viitoarea soție a lui Emile. Este analizat rolul familiei, dar și al călătoriilor cu valoare educativă și al principiilor care stau la baza organizării statului modern.

Emile sau despre educație este apreciată de D.Todoran ca „un tratat de pedagogie”, utopic și greu de aplicat, dar care cuprinde „idei deschizătoare de drumuri în pedagogia modernă”. Conținutul utopic al tratatului rezultă din următoarele:

- ipoteza *bunătății naturale, originare* a ființei umane care nu este demonstrată științific;
- soluția izolării copilului de societate;
- considerarea factorului natural (ereditate fizică și psihică) ca determinat în raport cu ceilalți doi factori ai dezvoltării personalității celui educat: *mediul și educația* (numită de Rousseau „educația prin oameni”);
- reducerea scopului educației la dezvoltarea naturală a copilului (fără a evidenția corelația optimă necesară dintre ereditate–mediu–educație);
- definirea restrictivă a conceptului de natură redus la „natura din noi constituită din tendințele și înclinațiile originare, considerate înainte de a fi alterate de influența societății”.

Modelul naturii nu reprezintă totuși un scop pedagogic redus la un „om natural”, rupt de societate. Privit în sens pedagogic deschis este modelul „unui om natural format pentru o altă societate”. Ceea ce repune într-o nouă ordine relația dintre educație și resursele naturale ale celui educat (teză lansată la începutul secolului XX de *Educația nouă*), pe de o parte, și între educație și societate, pe de altă parte (teză dezvoltată ulterior de *Educația nouă*; vezi exemplul saltului realizat de John Dewey de la *progresivism* spre *reconstructionism*).

Deschiderea modelului naturii poate fi argumentată în cazul lui Jean Jacques Rousseau prin teza sa referitoare la pregătirea copilului pentru „meseria de om” prin care „va putea să îndeplinească orice profesie” în societate. În plus, trebuie remarcată poziția lui Rousseau față de învățământul public criticat în *Emile sau despre educație* (1762), dar recunoscut ca necesar în măsura în care exprimă funcția socială a educației, în *Considerații asupra guvernământului Poloniei și a reformei sale* (1772).

Jean-Jacques Rousseau este considerat un precursor al *Educației noi* datorită descoperirii *copilului ca realitate pedagogică* distinctă care, pe de o parte, trebuie „apărată sistematic împotriva tuturor influențelor dăunătoare din afara”; iar pe de altă parte, trebuie valorificată prin „organizarea condițiilor de creștere în așa fel încât să se mijlocească dezvoltarea liberă a tuturor înclinărilor și tendințelor naturale” (Dimitrie Todoran, 1873, p.LIII).

Pedagogia lui J.-J.Rousseau este construită pe baza a două principii epistemologice integrate în structura de funcționare a „logicii necesității naturale”:

- 1) *Principiul epistemologic al cunoașterii copilului în vederea organizării raționale a educației*;
- 2) *Principiul epistemologic al organizării educației ca activitate liberă*.

În raport cu aceste două principii epistemologice este reconstruit conceptul pedagogic de educație. Sintetizarea sa este realizată prin formula de *educație negativă* care vizează un tip de *activitate liberă* având ca scop „să îndepărteze tot ceea ce poate fi un obstacol în calea *dezvoltării naturale* a copilului”.

Conținutul conceptului pedagogic de educație negativă este în esență pozitiv. El promovează funcțional și structural *educația liberă* (în raport cu necesitățile naturale ale copilului, fiind opusă „anarhiei pedagogice”) și *educația eficientă*, bazată pe fapte și experiențe directe, nu pe mijloace artificiale nenaturale (cărți rupte sau desprinse de realitatea fiziologică și psihologică a copilului, a celui educat).

Obiectul de studiu specific al pedagogiei elaborată de J.J.Rousseau îl constituie deci *educația negativă* – o activitate bazată pe eliminarea oricăror piedici care apar din exterior în procesul de formare naturală a copilului, a celui educat.

Normativitatea promovată în raport de un astfel de obiect de studiu specific (educația negativă) este exprimată prin patru principii de proiectare pedagogică: 1) principiul nonintervenției; 2) principiul activității libere a elevilor; 3) principiul valorificării experienței proprii a elevilor; 4) principiul ciclurilor de educație.

1) *Principiul nonintervenției* vizează esența „educației negative” care constă în evitarea și eliminarea influențelor societății corupte, viciate, în perspectiva formării libere a copilului în mediul său natural, prin valorificarea tuturor dispozițiilor sale naturale.

2) *Principiul activității libere a elevilor* vizează „cunoașterea și respectarea particularităților individuale ale copilului și apărarea sa împotriva influenței viciate a (unei anumite) societăți”.

3) *Principiul valorificării experienței proprii a elevilor* vizează „aplicarea cunoștințelor în practica vieții”, dar și însușirea cunoștințelor pe baza experienței elevilor. La acest nivel normativ, J.-J.Rousseau anticipează tezele *progresivismului* și ale *reconstructionismului* american promovate în special de John Dewey; în acest sens, observă și D.Todoran, „legea educației nu e cuvântul, ci fapta, experiența, contactul cu lucrurile” (Op.cit., p.LIV, LV).

4) *Principiul ciclurilor de educație* evidențiază caracterul procesului al formării copilului. Fiecare etapă din viața copilului și a adolescentului între 0-20 de ani reprezintă „un ciclu de evoluție” marcat printr-un grad de maturitate proprie, care unilateralizează însă procesul formativ. Aceasta deoarece fiecare ciclu este închis în raport de un scop pedagogic exclusiv: educația fizică (ciclul I, 0-2 ani); educația senzorială (ciclul II, 2-12 ani); educația intelectuală (ciclul III, 12-15 ani); educația estetică, morală și practică (ciclul IV, 1-20 de ani); educația pentru viața de familie / educația femeii (ciclul V, după 20 de ani).

Procesul ciclic al educației are însă un scop comun, analizat permanent de Rousseau. Este scopul propriu educației negative care constă în „eliminarea efectelor dăunătoare ale tuturor mijloacelor care stânjenesc dezvoltarea fizică și morală a copilului implicit și cea intelectuală și socioprofesională, cu variata lor gamă care începe cu scutecul doicii și se încheie cu prejudecățile sociale” (idem, pag.LVII).

Ciclul I, 0-2 ani, evidențiază resursele educației fizice: libertatea mișcării în aer liber, cu exerciții adecvate, evitând soluțiile artificiale – în alimentație, îmbrăcăminte, somn, medicamente etc.

Ciclul II, 2-12 ani, evidențiază resursele educației senzoriale ca treaptă a formării cognitive bazată pe contactul direct al copilului cu lucrurile, cu natura. Efecte sunt multiple în planul cunoașterii: în planul cunoașterii „Emile citește din cartea naturii vorbind o singură limbă”; în plan moral „este obișnuit să se supună necesității lucrurilor”.

Ciclul III, 12-15 ani, evidențiază resursele educației intelectuale; cunoștințele sunt selectate pe criteriul utilității; metodologic se pune accent pe observarea naturii, pe descoperirea adevărului prin intuiție și efort propriu, pe aplicarea cunoștințelor în munca productivă (anticipând educația tehnologică); educația morală este limitată însă la nivelul raporturilor cu lucrurile, nu și la nivelul raporturilor interumane.

Ciclul IV, 15-20 de ani, evidențiază resursele educației morale, estetice și profesionale; educația morală implică *principiul nonintervenției* și al *acțiunii practice*, evidențiind rolul sentimentelor superioare (iubirea de sine, iubirea aproapelui, respectul toleranței și al libertății).

Ciclul V, după 20 de ani, evidențiază resursele educației pentru viața de familie simplă, sănătoasă, după modelul naturii, însușit și practicat anterior în plan fizic, senzorial, intelectual, moral, estetic și profesional; referințele la educația femeii oferă imaginea unui Rousseau limitat, chiar retrograd, în contradicție cu propriile sale idei pedagogice (educația femeii fiind redusă la latura practică, subordonată intereselor bărbatului).

Concluziile pe care le putem dezvolta plecând de la studiul lui D.Todoran confirmă ipoteza aprecierii lui J.-J.Rousseau ca precursor al *Educației noi*. O putem argumenta prin avansarea următoarelor teze:

- 1) afirmarea naturii concrete, existențiale a copilului ca model pedagogic, fundamentat biologic și psihologic, dar și antropologic și social;
- 2) deducerea scopului educației din modelul naturii concrete a copilului în opoziție cu pedagogia anterioară (bazată pe modelul naturii abstracte, esențiale);
- 3) individualizarea procesului de formare a copilului ca soluție strategică de proiectare și realizare a educației după modelul naturii concrete.

Analiza diacronică a pedagogiei lui J.-J.Rousseau pe care o vom realiza în viitorul număr al *Revistei* va evidenția deschiderea acesteia spre problematica educației noi marcată de „centrarea pe copil” în „*Secolul copilului*” (Ellen Key, 1900).

Bibliografie:

1. Dimitrie Todoran. Jean-Jacques Rousseau. Studiu introductiv la J.J.Rousseau, Emile sau despre educație. - București: Editura Pedagogică, 1973.
2. Jean Starobinski. La transparence et l'obstacle suivi de sept essais sur Rousseau. Galimard. - Paris, 1971.
3. Bogdan Suchodolski. Pedagogia și marile curente filozofice (traducere). - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1970.

Prezentat la 08.06.2008